



BADANIA NAD POKOJEM JAKO DYSCYPLINA WIEDZY

Milena PALCZEWSKA, *m.palczewska@pracownik.akademia.mil.pl*, ORCID: 0000-0003-1601-6851
Wydział Bezpieczeństwa Narodowego, Akademia Sztuki Wojennej

DOI 10.5604/01.3001.0054.2993

Streszczenie: Artykuł porusza problematykę badań nad pokojem, które związane są z przyczynami wojen i konfliktów zbrojnych. Ta dyscyplina wiedzy, określana nieraz jako irenologia, powiązana jest szeroko aspektowo z warunkami pokojowego współżycia na świecie. Przedstawione zostały wybrane aspekty metodologii badań nad pokojem. W szczególności, w teorii badań nad pokojem można wyróżnić trzy podstawowe kierunki, odpowiadające następującym teoriom metodologicznym: normatywnej, empirycznej i działania. Wskazano także typy badań nad pokojem oraz kierunki ich rozwoju, w tym rolę organizacji międzynarodowych w kształtowaniu pokoju.

Słowa kluczowe: pokój, konflikty, bezpieczeństwo, irenologia

1. Pojęcie, zakres i cele badań nad pokojem

Badania nad pokojem należy określać jako dyscyplinę wiedzy zajmującą się przyczynami wojen i konfliktów zbrojnych, które nie są lub nie mogą być badane przez „konwencjonalne” nauki społeczne z powodu ich specjalizacji, ograniczeń lub niedostatecznego stopnia organizacji badań, przy czym posługują się metodami rozwiniętymi przez pozostałe nauki społeczne. Są one przede wszystkim krytyczną, chociaż zarazem empiryczną nauką społeczną, ukierunkowaną na kompleksowe badanie przyczyn agresywności i konfliktów międzynarodowych. Jednocześnie chcą być teorią konstruktywną, tworzyć zasady działania i struktury, których stopniowe urzeczywistnianie pomoże usunąć przemoc jako metodę rozwiązywania konfliktów międzynarodowych. Nie chodzi więc w badaniach nad pokojem o poszukiwania, które prowadzi się wyłącznie w celu uzyskania maksimum informacji o problemie i jego prawidłowościach w celu opisanie zjawiska i sklasyfikowania go, lecz o badania mające określony kierunek, określony cel, mianowicie zmierzające w ostatecznym efekcie do stworzenia poprzez naukowe poznanie najbardziej skutecznej drogi do trwałego pokoju. Z czysto formalnego punktu widzenia, można więc przyjąć, że badacze pokoju są naukowcami, którzy zawodowo zajmują się wyłącznie lub głównie badaniem przyczyn wojen i stosunków przemocy, aby wykryć warunki trwałego pokoju światowego.

Jako cel badawczy przyjęto zdefiniowanie pojęcia, zakresu oraz wskazanie typów badań nad pokojem. Natomiast hipotezę przedstawia przypuszczenie, że badania nad pokojem stanowią istotną dyscyplinę wiedzy, w szczególności w kontekście badań nad bezpieczeństwem. Interdyscyplinarność badań nad pokojem pozwala na szeroko aspektowe przedstawienie trendów w wojnach i konfliktach zbrojnych, w kontekście rytmów wojowniczości (powracających po sobie okresach wojen i pokoju). Z kolei problem badawczy określono w

następującym pytaniu: Jakie są podstawy metodologii badań nad pokojem w odniesieniu do negatywnej i pozytywnej definicji pokoju?

Badania nad pokojem muszą się koncentrować na relacjach, które niosą ze sobą wojnę i aktualnie lub potencjalnie mogą niszczyć państwa i ludzi. Dlatego uważa się za konieczne, aby ukierunkowane były na popieranie tendencji do ogólnoświatowego i nieograniczonego czasowo pokoju oraz przewyciężenia panujących w świecie stosunków przemocy (np. zjawiska dżihadu). Dotychczasowy rozwój badań nad pokojem wskazuje na to, że wywalczyły one sobie prawo bytu w dziedzinie nauk społecznych, jeśli nawet nie zawsze w sensie uznania ich samodzielności przedmiotowej, to przynajmniej z uwagi na ważność podejmowanej problematyki, dotychczasowe osiągnięcia badawcze i ich rezonans w opinii publicznej.

Jednym z nieporozumień jest także wyobrażenie badań nad pokojem jako uniwersalnej nauki o rozwiązywaniu wszelkich konfliktów, bez względu na płaszczyznę ich występowania. Zakres badań jest w tym przypadku tak szeroki, że obejmowałyby w końcu wszystkie palące problemy społeczne. Czy jedna dyscyplina jest w stanie stworzyć spójny system teorii obejmujących tak szeroki zakres, to zależy od rozstrzygnięcia kwestii, czy istnieją wzajemne związki między poszczególnymi płaszczyznami badawczymi i czy wyniki badań mogą być przenoszone z jednej płaszczyzny na drugą. Jak dotąd, nic nie wskazuje na możliwość wykonania takiego zadania, ale mimo to zakres badań nad pokojem jest zakreślany bardzo szeroko. Wszelkie rozważania na temat zakresu badań wychodzą od faktu ewolucji współczesnych stosunków międzynarodowych, których uczestnikami nie są już wyłącznie państwa. Jeśli więc treść i rodzaj stosunków zaliczanych tradycyjnie do międzynarodowych uległy zmianie, to istnieją ważne powody, czy stanu braku wojny w rozumieniu nieużywania przemocy militarnej nie czynić jedynym przedmiotem badań nad pokojem. Przyczyny konfliktów i możliwości ich przewyciężenia podlegałyby badaniom w niewystarczającym stopniu, gdyby powiązane były wyłącznie z problemem użycia przemocy militarnej i uwzględniały tylko państwa. Środki militarne nie mogą być oddzielone od pozostałych instrumentów utrzymywania struktur z niejednakowymi skutkami dla podmiotów, które uznawane są za podstawowe źródła konfliktów. W przeciwnym razie starania o zapobieganie przemocy militarnej mogą doprowadzić do utrwalenia *status quo* – rozumianego zarówno wewnątrzpolitycznie, jak i w sensie międzynarodowym. Oznacza to między innymi, iż w sferze badań nad pokojem obok problematyki międzynarodowej znajdują się stosunki między dużymi grupami społecznymi, np. między narodami, kulturami, grupami religijnymi. Poszukiwanie przyczyn braku pokoju poszerzyło znacznie zakres badań.

W miarę dokonywania się zmian w stosunkach międzynarodowych, zakres pola badawczego dyscypliny rozszerzał się. Badania nad pokojem zmierzają do likwidacji wojen jako środka polityki, kierując się świadomie przeciw strukturom społecznym i społeczno-psychologicznym, które nie tylko przygotowują i w końcu umożliwiają kolektywną agresywność typu wewnątrzpolitycznego, ale powodują też i utrzymują gotowość do wojny. Poszukują przyczyn konfliktów zbrojnych i jawnych oraz ukrytych struktur przemocy w obszarze wewnętrznym, aby poszukiwać sposobów ich likwidacji. Dlatego w decydujących problemach przeżycia lub zagłady, pokoju lub wojny, zmierzają do naukowo uzasadnionych i politycznie pożądaných zmian, ponieważ międzynarodowy ład bezpieczeństwa wymaga czegoś więcej, aniżeli tylko systemu groźby, opartego na polityce przemocy. W zakresie badań nad pokojem można wyodrębnić pewne aspekty, które cyklicznie są analizowane przez badaczy

nurtu badań nad pokojem, są to: studia teoretyczne nad konfliktami i kryzysami; obszary konfliktowe międzynarodowych różnicowań i zależności; zależność pomiędzy strukturą państwa a stosunkami międzynarodowymi; dynamika, technologia i dostępność zbrojeń; formy współpracy międzynarodowej.

Wynika więc, że badania nad pokojem mają bardzo szeroki zakres, nie mając jednoznacznie określonych granic. Wpływa to między innymi z interdyscyplinarności charakteru badań, operujących na styku różnych dyscyplin naukowych. Poza tym wszelkie zmiany w sytuacji międzynarodowej stwarzają nowe warunki dla osiągnięcia ich podstawowego celu, jakim jest pokój, dlatego w miarę dokonywania się tego rodzaju zmian, będą musiały wciąż od nowa określać swój zakres. Jeśli pokój rozumie się dynamicznie, to badania nad nim nie mogą mieć sztywno zakreślonych granic. Tak więc pokój jest tą kategorią, która określa cel, przedmiot i priorytety badań nad pokojem. Najogólniej można powiedzieć, że ich celem jest zbadanie przy pomocy naukowych metod warunków pokojowego współżycia w świecie, ich tworzenia i utrzymywania oraz prakseologii służącej ustanowieniu pokoju. W zależności jednak od przyjętego sposobu rozumienia pokoju odmiennie będą się rozkładały cele szczegółowe. Jeśli pokój rozumiany będzie wyłącznie jako stan wyróżniający się brakiem wojny, to zgodnie ze stanowiskiem kierunku tradycyjnego, w centrum badań musi się znaleźć wypracowanie strategii przejściowych, które zapewnią ludzkości przeżycie, a równocześnie spowodują strukturalną przemianę systemu odstraszania, prowadząc w kierunku stabilnego pokoju. Natomiast według kierunku krytycznego stan bez wojny jest dopiero warunkiem budowy właściwego pokoju.

W pierwszym ujęciu następuje koncentracja wokół zadań bieżących, do których zalicza się osiągnięcie postępu w zakresie rozbrojenia, zahamowanie militaryzacji kosmosu i współpraca międzynarodowa. Dalszym celem powinien być postęp w likwidacji lub przynajmniej pacyfikacji konfliktów lokalnych (np. Syria). Właśnie dlatego należy wychodzić od analizy przyczyn i uwarunkowań konfliktów, które mogą doprowadzić do użycia przemocy militarnej, ponieważ z nich wypływają największe niebezpieczeństwa dla pokoju.

W ujęciu drugim mamy do czynienia z dążeniem do realizacji celów długofalowych, co nie musi być równoznaczne z niedocenianiem współczesnych problemów. Dlatego w tym kontekście mówi się o treściowym określeniu celów normatywnych, wypracowaniu empirycznych analiz dotyczących problemów badawczych, krytyczną analizę agresywnych ideologii, ale także rozwijanie konstruktywnych alternatyw nie w postaci utopijnych dalekosiężnych celów, ale dających się aktualnie realizować przy odpowiednich przeobrażeniach w polityce i społeczeństwie oraz przełożenie tych modeli i strategii rozwiązywania konfliktów na praktyczną działalność. Badania nad pokojem mają szukać złotego środka między tylko opisem i tylko zaangażowaniem. Ma to być wdrażanie każdorazowo możliwego scenariusza, wyrażające się w konstruowaniu modeli charakteryzujących naturę człowieka, konkretyzowaniu celów odległych przez odpowiadające im bliższe cele oraz realizowaniu różnorodnych częściowych wartości zawartych w pojęciu pokoju.

W obu przypadkach cele badań są ambitne i szeroko zakreślone, obejmują analizy rzeczywistości, budowę teoretycznych syntez, jak i czynne uczestnictwo w tworzeniu pokoju. Prowadzi to do dużych trudności w budowie hierarchii syntez. Jednym z możliwych rozwiązań jest wyodrębnienie w zależności od stawianych zadań trzech różnych teorii: empirycznej, normatywnej i działań (prakseologicznej). Pierwsza na podstawie badań empirycznych usiłuje

wypracować ogólną teorię pokoju, druga zmierza do wypracowania modeli pokojowego społeczeństwa oraz ustalenia treści pojęcia pozytywnego pokoju, celem trzeciej jest opracowanie konkretnych zachowań i działań politycznych, służących urzeczywistnieniu pokoju. Wszystkie trzy teorie są ściśle ze sobą powiązane.

Współczesne badania nad pokojem stawiają sobie za cel zbadanie przy pomocy metod naukowych, warunków pokojowego współżycia na świecie: możliwości ich stworzenia i utrzymania, a więc w konsekwencji także zbudowanie prakseologii umożliwiającej skuteczne dążenie do pokoju i jego pełną realizację. Pokój jest zatem celem teoretycznym i praktycznym tych badań, konieczna jest więc potrzeba jasnego sprecyzowania pojęcia pokoju. W tym miejscu jednak pojawia się zasadnicza trudność: nie ma bowiem jak dotąd jednoznacznego pojęcia pokoju, choć słowo „pokój”, jak rzadko które, znajduje się w powszechnym użyciu. Być może jest tak dlatego, iż stało się ono dogodnym narzędziem uzyskania werbalnego porozumienia wśród ludzi w zakresie wartości, których jasne sprecyzowanie wywołałoby z pewnością różnice zdań, ale chyba i dlatego, że w świadomości ludzi funkcjonuje przeświadczenie, iż nie można być generalnie przeciwko pokojowi, że trzeba raczej być „za”, gdyż kryją się za tym pojęciem wartości egzystencjalne, którym, choć się nie definiuje, to jednak „z góry” przyznaje się ocenę pozytywną.

Trudności w definiowaniu pokoju przejawiają się z całą ostrością, gdy pod pojęcie ogólne zacznie się podkładać określone wartości. Wraz z konkretyzacją tych wartości wystąpią bowiem faktyczne różnice interesów – interesy są bowiem dynamicznym aspektem wartości. Nie zwalnia to jednak od dalszych poszukiwań. W dotychczasowych dociekaniach teoretycznych posługiwano się tak zwaną negatywną definicją pokoju, wedle której pokój jest brakiem wojny lub zorganizowanej przemocy zbrojnej. Nietrudno zauważyć, że jest to definicja stosunkowo wąska, a zatem dość problematyczna. Nie wyczerpuje ona bowiem wszystkich zagrożeń pokoju. Poza jej zasięgiem znajdują się wszelkiego rodzaju systemy totalitarne, autokratyczne czy dyktatorskie. Czyżby więc warunki w nich panujące, będące przecież zarzewiem napięć, konfliktów i niepokojów, należało ciągle jeszcze uznać za pokojowe? „Negatywna” definicja pokoju łatwo może usankcjonować niesprawiedliwe struktury i systemy i znaleźć się dzięki temu w sprzeczności z tym, co grupy społeczne rozumieją przez pokój. Wynika stąd, że w tego rodzaju definicji pokoju zawiera się ukryta tendencja do sankcjonowania istniejącego stanu rzeczy – *status quo*.

„Negatywnemu” pojęciu pokoju przeciwstawia się coraz częściej „pozytywne” pojęcie pokoju. Do zdefiniowania „pozytywnego” pojęcia pokoju wskazane jest aby „pokój” określać jako konkretne treści, wartości. Brać należy jednak pod uwagę dużą różnorodność poglądów, co z kolei sprawia, że w zależności od uznawanego systemu wartości, konkretyzacja pojęcia „pokój” w jego pozytywnym aspekcie może zmieścić szereg wartości takich jak: wolność, wyzwolenie spod dyktatury, sprawiedliwość, dyskryminacja rasowa, religijna, niepodległość w ramach systemu międzynarodowego itp. Akceptacja niektórych spośród przytoczonych wartości potwierdza, że już sam proces realizacji tych wartości jest częścią składową pojęcia pokoju. Dlatego też, jeśli w badaniach nad pokojem nie chce się dążyć do ideologii pacyfizmu, trudno będzie zaprzeczyć przy realizacji niektórych wartości będących istotnymi częściami składowymi pokoju, pozytywnej funkcji użycia siły. Analiza stosunków międzynarodowych, zarówno historycznych, jak i aktualnie istniejących, ukazuje wyraźnie, że obok wojny, istnieć może także pokój społecznie szkodliwy, który nie tylko nie

prowadzi do wyjaśnienia konfliktów, ale je ciągle spiętrza, który nie sprzyja rozwojowi aspiracji społecznych, lecz rozwój ten czyni wręcz niemożliwym¹. Użycie siły przeciwko takiemu „pokojowi”, jeśli inne sposoby zawodzą, wydaje się być w takiej sytuacji nie tylko dozwolone, ale wręcz usprawiedliwione dążeniem do „pozytywnego pokoju”. Oczywiście użycie siły występuje tu w charakterze środka do realizacji pewnych wartości i w tym znaczeniu nie oznacza ono „pozytywnego pokoju”.

Uwarunkowania współczesnego świata powodują, iż nie da się go analizować w kategoriach statystycznych, gdyż rzutuje to w dużym stopniu na problem definiowania pokoju. Dynamika życia społecznego we współczesnym świecie nie przebiega wcale bezkonfliktowo – przeciwnie, stwarza ciągle okazje do powstawania napięć i konfliktów, zarówno wewnątrzpaństwowych, międzypaństwowych, jak i między grupami państw. Na bazie tej dynamiki istnieje nieustanne napięcie pomiędzy użyciem siły a sprawiedliwością, między utrudniającym rozwój *status quo* a nowym, pokojowym nastawieniem. Chociaż nie osiągnięto dotąd w badaniach nad pokojem zgody co do treści „pozytywnego” pojęcia pokoju, to jednak panuje jednomyślność w sprawie niewystarczalności „negatywnego” pojęcia pokoju. Istnieje także, zarówno wśród zwolenników „negatywnej” jak i „pozytywnej” definicji pokoju, zgodność poglądów, że o pokoju decyduje brak wielkiej wojny, tzn. wojny światowej. Nie będzie jednak tej zgody wtedy, gdy w grę wchodzić będą np. ruchy narodowowyzwoleńcze.

Różnice w definiowaniu pokoju mają swoje źródło w:

- odmiennym pojmowaniu przyczyn konfliktów i wojen. Uwzględnienie roli czynników kulturowych i religijnych w rozwoju społecznym i politycznym sprawia, że zwolennicy „pozytywnego pokoju” widzą te przyczyny w znacznie szerszej płaszczyźnie, niż zwolennicy „negatywnego pokoju”;
- odmiennej koncepcji samej wojny. Dla zwolenników „pozytywnego pokoju” wojna nie jest, jak tego chciał Clausewitz akcją planową i zamierzoną, będącą przedłużeniem polityki przy pomocy innych środków². Współcześnie może przecież dojść do wojny niezaplanowanej i niezamierzonej, której państwa chciałyby za wszelką cenę uniknąć, która pojawia się jako rodzaj katastrofy w układzie stosunków międzynarodowych;
- odmiennym rozumieniu samego konfliktu, który skłania się ku „pozytywnemu” pojęciu pokoju. Dlatego konflikt niekoniecznie, a w każdym razie nie zawsze jest czymś nienormalnym, czego za wszelką cenę należałoby uniknąć, przeciwnie – jest to zjawisko we współczesnym społeczeństwie często występujące, które może stać się okazją do korzystnych przemian i konstruktywnego rozwoju. Konfliktów nie należy, zdaniem tego kierunku, mechanicznie usuwać, tłumić, ale trzeba je rozwiązywać i to możliwie w ten sposób, by można było uniknąć użycia siły lub zapobiec niekontrolowanej eksplozji nawarstwionych przyczyn konfliktów.

Należy podkreślić, że odmienne stanowiska w pojmowaniu pokoju wpływają na różnice w formułowaniu celu badań nad pokojem. Tak więc skrajni zwolennicy „negatywnego” pojęcia pokoju będą odrzucać użycie zorganizowanej przemocy zbiorowej (ale tylko jako fenomenu) i w związku z tym cel badań nad pokojem sprowadzą do poszukiwania sposobów uniknięcia zastosowania tej przemocy nie sięgając do jej głębszych przyczyn. Inni, przyjmu-

¹ Przykład stanowią mogą tzw. państwa nieuznawane np. Sahara Zachodnia, Abchazja czy Górski Karabach.

² C. Clausewitz, *O wojnie*, ks. I, Wydawnictwo MON, Warszawa 1958, s. 32.

jąc z kolei „pozytywne” pojęcie pokoju uważać będą za najpilniejsze zadanie badań nad pokojem poszukiwanie nie niszczycielskich form społecznych i politycznych (sprawiedliwych) użycia siły, w celu umożliwienia normalnego rozwoju państw.

2. Metodologia badań nad pokojem

Zagadnienia związane z metodologią badań wiążą się ściśle z ogólną dyskusją nad tymi problemami w naukach społecznych. W przypadku badań nad pokojem trudności metodologiczne związane są z określeniem przedmiotu i celu badań oraz stosunku do nauk pokrewnych, które biorą się między innymi z braku powszechnie uznanej definicji pokoju. Jeśli uwzględni się, że zgodnie z upowszechniającym się przekonaniem przedmiot badań jest czynnikiem konstytuującym daną dyscyplinę naukową oraz stanowi determinantę metodologiczną, to okaże się, że różny sposób pojmowania tego przedmiotu rzutuje z kolei na brak zgodności co do proponowanych metod.

W zależności od przyjętej koncepcji badań nad pokojem można sugerować istnienie jednej metody, charakterystycznej dla tej dyscypliny lub dominującej w niej, albo też wielu metod. Pierwsza sugestia ma raczej charakter postulatywny i wiąże się z multidyscyplinarnością badań w ścisłym tego słowa znaczeniu, natomiast druga odzwierciedla fakt współuczestnictwa w badaniach wielu dyscyplin, zgodnie z wieloaspektowym charakterem pokoju. Jednak spotykane przy tej okazji stwierdzenia tego typu, że w badaniach nad pokojem stosowane są metody socjologiczne, prawnicze, historyczne itp. niczego jeszcze nie dowodzi i musi być poparte informacją, którą konkretnie metodę w ramach danej dyscypliny szczegółowej przyjąć.

Kompleksowość przedmiotu badawczego oraz aktualny stan badań nad pokojem wykluczają stosowanie jakiegś jednej metody, a zarazem utrudniają klasyfikację tych różnych metod, którym hołdują poszczególni naukowcy. Mimo to z wielości praktykowanych podejść metodologicznych można wyodrębnić trzy podstawowe kierunki, odpowiadające następującym teoriom: normatywnej, empirycznej i działania.

Pierwszy z nich można nazwać filozoficzno-moralnym lub ontologiczno-normatywnym. Bazuje on na określonych założeniach filozoficznych, czerpiąc zarówno z ogólnej teorii społeczeństwa, jak i etyki. Stąd charakteryzuje się wartościowaniem zjawisk i procesów pod kątem zasad uznawanej moralności. Głównym celem jest wypracowanie modeli pokojowego społeczeństwa, w tym przede wszystkim globalnego społeczeństwa pokojowego, mimo że nie jest ono bliżej precyzowane. Jest rzeczą zrozumiałą, że przy tej okazji proponowane rozwiązania i wizje graniczą z utopią, ale specyficznym rozumianą jako tzw. realna utopia, konieczna do przewyciężenia schematów myślowych współczesnego człowieka, żyjącego w określonych, zastanych strukturach. Innym ważnym celem jest precyzowanie pojęć, stanowiących z kolei niezbędny warunek tworzenia ogólnej teorii pokoju.

Drugi kierunek, nazywany empiryczno-analitycznym, dąży do opracowania ogólnej teorii pokoju, ale w oparciu o badania empiryczne, wyzwolone od metafizyki i ocen wartościujących. Najwłaściwsze jest postępowanie poznawcze analogiczne do nauk przyrodniczych, a więc potwierdzanie lub zaprzeczanie przyjętej hipotezie w drodze eksperymentu i tworzenie na tej podstawie teorii uogólniających. Przeważają tu tendencje scjentystyczne, różne odmiany neopozytywizmu, a zwłaszcza behawioryzmu. W praktyce prowadziło to do nie zawsze usystematyzowanego zbierania faktów, rozdrobnienia przedmiotu badawczego na niepowiązane fragmenty, zgodnie z oczekiwaniem, że wyniki badań nad poszczególnymi wy-

ciniami mogą dać pełen obraz rzeczywistości. W tej formie badań nie dostrzegano więc porządkującej roli założeń teoretycznych. Postulowano natomiast tworzenie banków informacji jako podstawy dla metod posługujących się różną aparaturą pomiarowo-obliczeniową. Stąd preferencje dla technik statystycznych, socjometrycznych, teorii gier, symulacji. W konsekwencji, fakty gromadzone bez sprecyzowanych kryteriów i poddawane formalnej jedynie analizie są raczej wątpliwą podstawą budowy teorii. W ten sposób następuje świadoma lub nieświadoma akceptacja istniejącej rzeczywistości i dostarczanie informacji przydatnych w udoskonalaniu i utrzymywaniu panującego systemu.

Wreszcie trzeci kierunek występuje pod nazwą społeczno-krytycznego. Celem nie jest poprawa lub usprawnienie istniejącej struktury społeczno-politycznej, lecz jej zasadnicza przemiana. Badając przyczyny zjawisk, kierunek ten sięga do ich społecznych korzeni, uwarunkowań historycznych i aktualnego układu stosunków międzynarodowych. Z drugiej jednak strony, dostrzegając pierwotny charakter sprzeczności interesów ekonomicznych występujących pomiędzy państwami, nie potrafi wyciągnąć z przeprowadzonej analizy wniosków, które mogłyby stanowić podstawę nowych rozwiązań społeczno-ustrojowych.

Przedstawiony podział nie daje oczywiście pełnej orientacji, jest tylko pewnego rodzaju schematem. W wielu przypadkach przypisanie konkretnych badaczy do określonego kierunku metodologicznego nastroczałoby poważne kłopoty, zwłaszcza że proponowany podział nie ogranicza się wyłącznie do założeń metodologicznych. Była już mowa o tym, że każda z nauk szczegółowych, współuczestniczących w badaniach nad pokojem, wnosi do nich swoje własne metody. Ich charakterystyka nie wydaje się w tym miejscu konieczna, natomiast bardziej wskazane jest zauważenie, że badania nad pokojem wykorzystują także teorię gier oraz jej rozwinięcie w postaci symulacji³.

Podjęcie badań z zakresu irenologii wymaga rozstrzygnięcia przynajmniej czterech następujących kwestii. Po pierwsze, czy celem badań jest naukowy opis faktów, a więc systematyczny, zobiektywizowany, precyzyjny – ale tylko opis, czy też celem ich jest sformułowanie wyjaśnienia opisywanych zjawisk. Zamiar podania wyjaśnienia nasuwa natychmiast kolejne pytanie: co to znaczy wyjaśniać zjawisko interesujące badacza pokoju? Nauka zna wiele rodzajów wyjaśniania, tak więc od wcześniejszych założeń zależy, czy – dla przykładu – badacz uzna za wyjaśnienie odpowiedź na pytanie „dlaczego?” czy „po co?”, czy będzie szukać prostych związków przyczynowo-skutkowych, czy też będzie dociekać złożonych relacji wzajemnych oddziaływań zjawisk itd. Rozwiązanie tego problemu zależne jest również od rozstrzygnięcia drugiej kwestii, a mianowicie od uznania, że zdarzenia interesujące badacza pokoju mają charakter jednostkowy lub że są one powtarzalne. Wyjaśnienie danego faktu przebiega w tym ostatnim przypadku drogą odwołania się do ogólniejszych tendencji i specyficznych form ich przejawiania się.

Trzecia kwestia dotyczy empirycznego bądź normatywnego ukierunkowania badań. Podczas gdy jedni badacze uznają za przedmiot badań nad pokojem jedynie rzeczywistość zastaną - „to co jest”, inni włączają do obszaru zainteresowań rzeczywistość pożądaną - „to co powinno być”. Wydaje się, że jest to błędne przeciwstawienie. Oba obszary są ze sobą związane i można to prześledzić w całym dotychczasowym rozwoju badań. Już ich geneza

³ Szerzej: P. Straffin, *Teoria gier*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2001.

obejmowała dwa aspekty: występujące zjawiska zagrażające pokojowi i postulowane sposoby ich eliminacji oraz budowy trwałego ładu pokojowego.

Od początku współczesnych badań nad pokojem zainteresowaniem wśród badaczy cieszyły się tzw. metody ilościowe. Opowiedzenie się za ich przydatnością lub bezużytecznością to czwarte zagadnienie wymagające rozwiązania. Z jednej strony, szereg prac takich badaczy jak np. Rummel czy Rappaport i wielu innych wykazało, że metody te prowadzą do znalezienia interesujących korelacji, które można poddać weryfikacji, a następnie na tej podstawie budować hipotezy. Z drugiej strony, metody ilościowe stwarzają pokusę formalizacji i komputeryzacji badań, co wprowadzie unowocześnia warsztat badawczy, ale nie powiększa rzeczywistej wiedzy o świecie społecznym⁴.

3. Podstawowe typy badań nad pokojem

Do klasycznego podziału badań nad pokojem zalicza się klasyfikację na tradycyjne oraz krytyczne (zostały one scharakteryzowane we wcześniejszych podrozdziałach). Jednak pokrywa się on w znacznym stopniu z podziałem na badania średnio- i długookresowe. W tym przypadku kryterium podziału jest cel badań oraz horyzont czasowy osiągnięcia tego celu. Można przyjąć, że badania średniookresowe skupiają się na przyczynach i możliwych następstwach kryzysów w polityce bezpieczeństwa i konfliktów zbrojnych oraz wypracowują prakseologię ich tłumienia, zapobiegania i regulowania. Do tego rodzaju badań należą przykładowo problemy kontroli zbrojeń i ich ograniczenia, opanowania wyścigu zbrojeń, mechanizmy mediacji w czasie konfliktów, usuwania źródeł napięć, pośrednicząca rola organizacji międzynarodowych, dyplomacja prewencyjna.

Z kolei długookresowe badania nad pokojem pragną dotrzeć do głębszych społecznych, psychicznych i technologicznych uwarunkowań braku pokoju oraz warunków stworzenia pokoju ogólnoswiatowego. Zalicza się tu przykładowo badania nad interesami politycznymi i gospodarczymi, politykę odstraszania (w tym nuklearnego), nad zachowaniami konfliktowymi w różnych częściach świata i ich determinantami, nad rolą organizacji międzynarodowych i sojuszy w tworzeniu bardziej pokojowego świata, nad militaryzacją gospodarki światowej, nad zmianą przestrzeni prowadzenia wojen w przyszłości.

Badania średniookresowe mają na celu zapewnić ludzkości w najbliższej przyszłości przeżycie przez zapobieganie konfliktom zbrojnym w obrębie istniejącego systemu, w którym zmiany powinny się dokonywać jedynie w drodze gradualistycznej. Natomiast długookresowe badania poszukują możliwości stworzenia trwałego społeczeństwa pokojowego. Celem jest zmiana aktualnego systemu lub poszukiwanie systemów alternatywnych. Wynika stąd jasno, że pierwszy typ badań skłania się do pojęcia pokoju negatywnego, natomiast drugi do pozytywnego. Oba podejścia są przeciwstawne, wynikają z odmiennie założonych celów i przyjętych priorytetów. Badaniom średniookresowym zarzucają przeciwnicy, że przyczyniają się one do umacniania obecnego systemu groźby, nie potrafią zrozumieć irracjonalności, ogromnych kosztów i niebezpieczeństwa systemu odstraszania, a koncentrując się na konieczności przeżycia nie są w stanie zagwarantować trwałego pokoju. Z kolei badaniom długookresowym zarzuca się, że przez skupianie uwagi na alternatywnych światach zaniedbują współczesne zagrożenia, a propagując jednostronne rozbrojenie stają się niebezpieczne, gdyż mogą doprowadzić do naruszenia równowagi sił.

⁴ J. Kukulka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 1978, s. 70.

Takie przeciwstawne usytuowanie obu koncepcji badawczych nie służy badaniom nad pokojem jako całości. Najpilniejszym zadaniem jest mianowicie wypracowanie strategii przejściowej do ustabilizowania pokoju na świecie, przy czym zachowana zostałaby równocześnie niepewna równowaga militarna pomiędzy hegemonami na arenie międzynarodowej. Wymaga to współdziałania obu wrogich dotąd kierunków, ich daleko posuniętej integracji, jednym słowem stworzenia jednolitych badań nad pokojem, odpowiadających zarówno potrzebom dnia dzisiejszego, jak i przyszłego, pożądanego kształtu pokojowego świata. Wzajemna krytyczna analiza obu podejść powinna z jednej strony zapewnić aktualnie możliwość zapobiegnięcia rozprzestrzenianiu się zjawiska terroryzmu, a z drugiej strony stworzyć modele przyszłego świata bez wojen i, co szczególnie ważne, wypracować realistyczne strategie przejścia od jednego z tych stanów do drugiego.

Same izolowane badania średniookresowe są jedynie w stanie analizować współczesny układ sił na arenie międzynarodowej i na tej podstawie proponować mechanizmy zapobiegania konfliktom. Jest to związane z niebezpieczeństwem utrwalania istniejącego stanu, wąskiego pragmatyzmu kierującego się ideą przetrwania bez usuwania przyczyn konfliktów i mogącego służyć bieżącym interesom danych państw. Z kolei kierunek krytyczny, skoncentrowany na perspektywie długofalowej, może się w swoich próbach zmiany świata przerodzić w tworzenie nierealnych alternatyw dalekiej raczej przyszłości, nie dając jednocześnie żadnych praktycznych wskazówek na temat dróg prowadzących do tego celu. Tak więc, jedynie połączenie wysiłków obu kierunków może stworzyć badaniom nad pokojem szansę wypełnienia ich wielostronnych zadań.

Wśród typów badań nad pokojem istotny jest podział pokoju na wymiar pozytywny i negatywny. Podczas badań aspektów „pokoju negatywnego” trzeba wziąć pod uwagę następujące kwestie:

- pokój poprzez równowagę sił – teoria traktowana jako niemal odwieczna koncepcja prowadzenia polityki międzynarodowej. Praktycznie wszyscy badacze tego problemu poddali ową koncepcję krytyce;
- pokój poprzez odstraszenie – koncepcja odmienna od poprzedniej. W tej pierwszej zakłada się dysponowanie zdolnością do przeciwstawienia się ewentualnemu atakowi. W tej drugiej można nie dysponować środkami obrony, lecz ma się do dyspozycji środki zdolne zadać cios odwetowy ewentualnemu napastnikowi. W odniesieniu do koncepcji odstraszenia wielu autorów usiłowało stworzyć modele matematyczne i przeprowadzić eksperymenty symulacyjne;
- przyczyny i rola wyścigu zbrojeń – pokój rozpatrywany zazwyczaj jako nieuchronna konsekwencja koncepcji odstraszenia i jako czynnik zwiększający groźbę wybuchu wojny lub konfliktu zbrojnego;
- przyczyny wojen i innych form zbiorowej przemocy – poznanie źródeł wojny interpretowano jako warunek jej eliminacji;
- skutki wojen – rozróżnienie pomiędzy poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie: dlaczego wojny wybuchają, a badaniem wewnętrznej dynamiki konfliktów zbrojnych.

Z drugiej strony w badaniach nad pokojem pojawiają się aspekty „pokoju pozytywnego”. W związku z tym istotne jest wyróżnienie następujących zagadnień:

- sankcje ekonomiczne – rozumiane jako prowadzenie wojny bardziej „pokoju- wymi” środkami. Analizy prowadziły do wniosku o większej skuteczności sankcji „pozytywnych” (nagradzanie) niż „negatywnych” (karanie);
- opcja „non-violent” – typ działalności propokojowej, wyrzekającej się wszelkiej przemocy, pojawiał się od początku badań nad pokojem. Odwołuje się zwłaszcza do M. Gandhiego oraz do M. L. Kinga, rozważając aspekty obrony „nieofen- sywnej”, „obywatelskiej” czy też „cywilnej”;
- pokój światowy poprzez prawo międzynarodowe – opcja raczej utopijna ze wzglę- du na brak kryteriów określających potencjalne źródła takiego prawa oraz rolę pre- cedensu dla jego stanowienia;
- pokój poprzez integrację – eliminacja czynników sprzyjających wojnie poprzez przekształcenia w strukturze systemu międzynarodowego w rozmaitych jego ukła- dach;
- pokój poprzez socjalizację – rola organizacji międzynarodowych w edukacji poko- jowej;
- znaczenie ruchu pokoju – wpływ ruchów pokojowych na stosunki międzyarodo- we, jak i w sensie międzynarodowego ruchu pokoju jako środowiska, z którego rekrutują się badawcze problematyki pokoju.

Wiedza z zakresu badań nad pokojem stanowi współcześnie jedną z najbardziej prak- tycznych gałęzi nauk społecznych. Odwołuje się bowiem m.in. do praktyki politycznej i za- rządania spójnością społeczną, transformacji ekonomicznej, zabezpieczenia terenów po kon- fliktach zbrojnych, tworzenia rozwiązań międzynarodowych. Zasadniczą zmianą, jaka wystą- piła po zakończeniu zimnej wojny jest fakt, że po 1995 r. badania nad pokojem przesunęły się ze studiowania konfliktów międzypaństwowych w stronę konfliktów wewnątrzpaństwowych i etnicznych. Zmiana wynika z rosnącej liczby konfliktów zbrojnych po zimnej wojnie i ich zmiennej specyfiki, wzrosła też dostępność danych i siła mediów. Obok konieczności uw- zględniania większej złożoności problemów międzynarodowych wydaje się, że w przyszłości pojawi się więcej szeroko zakrojonych studiów poświęconych badaniom jakościowym za- chowań jednostek. Współcześnie teorie wojen cywilnych czy pokoju po konflikcie są wciąż oparte na teoriach wynikających z indywidualnych motywacji badaczy (poziom zbierania danych i ich analizy). Tymczasem występuje zapotrzebowanie na analizy poświęcone kreowa- niu rozwiązań systemowych: procesów prowadzenia dyplomacji prewencyjnej i tworzenia po- koju, instytucjonalizacji procesu rozbrojenia, reintegracji, reformy sektora bezpieczeństwa i in.

Wielostronne ujmowanie pokoju i konfliktu w badaniach naukowych spotkało się z praktyką zarządzania i rozwiązywania konfliktów w działalności organizacji międzyarodo- wych, kodyfikujących zasady postępowania państw i innych uczestników stosunków mię- dzynarodowych. Przykładem jest tu np. raport „Agenda dla pokoju”⁵ oraz stworzenie całego systemu prawno-międzynarodowego dla przeprowadzania nowego typu operacji pokojowych (tzw. doktryna Capstone⁶), jak i formalizacja procesu organizacji środków budowy zaufania pomiędzy państwami i społeczeństwami. W strukturze ONZ stworzono również Komisję Bu- dowania Pokoju, której zadaniem stało się doradztwo, pomoc międzynarodowa czy krzewie-

⁵ Dokument dostępny w Internecie: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm> (dostęp: 12.01.2023 r.).

⁶ A. Cianciara, *Operacje pokojowe* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), *Organizacje międzynarodowe w działa- niu*, Wydawnictwo OTO, Wrocław 2014, s. 15.

nie dobrych praktyk rozwiązywania konfliktów⁷. Wiedza o pokoju stała się nie tylko interdyscyplinarnym zapleczem intelektualnym, ale również bardzo praktycznym narzędziem tworzenia rozwiązań politycznych i ekonomicznych.

Współcześnie jednym z podstawowych wyzwań wspólnoty międzynarodowej jest zapewnianie bezpieczeństwa i odbudowa społeczeństw po konfliktach wewnętrznych/wojnach domowych. Organizacje, takie jak ONZ, OBWE, Unia Afrykańska czy UE, wzięły odpowiedzialność za kreowanie warunków pokoju w niespokojnych obszarach globu. W związku ze zmianami w prawie międzynarodowym misje posiadające odpowiedni mandat mogą nie tylko zarządzać konfliktem, ale także mają prawo interweniować w sprawach wewnętrznych. Współcześnie zarządzanie pokojem rozumie się więc dużo szerzej niż przeceniane przez wielu badaczy kwestie militarno-polityczne – w skład zarządzania procesem pokojowym wchodzi bowiem również transformacja instytucji politycznych, rekonstrukcja gospodarki, tworzenie warunków rozwoju, budowa zaufania i społecznej otwartości.

Współczesne studia z zakresu badań nad pokojem koncentrują się zatem na odwołaniu do rozmaitych wysiłków wspierających polityczne, instytucjonalne, społeczne i ekonomiczne procesy transformacji, niezbędne do redukcji ryzyka wystąpienia konfliktów, kładąc fundamenty zrównoważonego pokoju i rozwoju. Istnieje też kwestia budowania zdolności do zarządzania i rozwiązywania konfliktów. Zazwyczaj w praktyce ma to dużo szerszy wymiar niż samo sprawowanie mandatu. Przykładem jest tu choćby zagadnienie transformacji systemu bezpieczeństwa (*security transition*) – pierwszy etap tego procesu dotyczy przechodzenia z konfliktu do stanu pokoju, drugi etap – budowanie pokoju po konflikcie zakłada transformację demokratyczną (demokracja jako standard *good governance* sprzyja rozwojowi ekonomicznemu – umożliwia walkę z biedą i przestępczością), trzeci etap to uzdrowienie stosunków społeczno-ekonomicznych, przestawienie gospodarki na funkcjonowanie w warunkach pokoju.

4. Podsumowanie

Zgodnie z dokonaną w artykule analizą badań nad pokojem – ich podłoża, trendów, standardów i rekomendacji, zarysowany został autorski katalog postulatów pod adresem badań nad pokojem w nadchodzących latach. Uwzględnione w nich zostały dotychczasowe doświadczenia w badaniach nad pokojem wraz z wydarzeniami zachodzącymi w polityce międzynarodowej, jak i w sytuacji wewnętrznej poszczególnych krajów. Do tych propozycji można zaliczyć:

- znaczne rozszerzenie studiów nad technikami rozwiązywania konfliktów społecznych o różnym podłożu i intensywności;
- rozpoznanie zjawiska konfliktu na tle kulturowym – zbyt często bowiem dążąc do wszelakich generalizacji pomija się specyfikę poszczególnych kultur i religii, rzutującą na interpretowanie rzeczywistości społecznej i pojmowanie pokoju;
- włączenie do badań nad pokojem studiów nad przyszłością – przełamanie stereotypów polityki opartej na sile i egoizmie interesów, a podkreślenie mechanizmów współpracy międzynarodowej;

⁷ A. Szpak, *Komisja Budowania Pokoju Organizacji Narodów Zjednoczonych – sukces czy porażka?*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 3/2014, s. 95.

- pogłębienie analizy wszystkich wariantów technik „non-violence” – zyskujących na społecznej popularności;
- redefinicję pojęcia „bezpieczeństwo” – jego związku z pokojem, z powszechnym poczuciem bezpieczeństwa;
- określenie roli układów, sojuszy i organizacji międzynarodowych, od lokalnych po globalne, w procesie harmonizacji stosunków międzypaństwowych;
- objęcie skrupulatnym zainteresowaniem badaczy problematyki pokoju, procesów zachodzących w krajach Trzeciego Świata oraz krajów objętych nurtem Arabskiej Wiosny – z teoretycznego punktu widzenia niemal bezprecedensowych procesów pokojowych przekształceń struktur ekonomicznych, społecznych i politycznych w kierunku eliminacji przemocy i budowy demokratycznych struktur państw;
- rozwój teorii pokoju w jego „pozytywnym”, globalnym i całościowym sensie i skonstruowanie adekwatnych do tego narzędzi metodologicznych.

Bibliografia

- [1] Cianciara A., *Operacje pokojowe* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wydawnictwo OTO, Wrocław 2014.
- [2] Clausewitz C., *O wojnie*, ks. I, Wydawnictwo MON, Warszawa 1958.
- [3] Kukułka J., *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 1978.
- [4] Raport „Agenda dla pokoju”, dostępny w Internecie: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm> (dostęp: 12.01.2023 r.).
- [5] Straffin P., *Teoria gier*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2001.
- [6] Szpak A., *Komisja Budowania Pokoju Organizacji Narodów Zjednoczonych – sukces czy porażka?*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 3/2014.

